Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Spjutsporre i Skåne

Göran Mattiasson

Bild 1. Spjutsporre, *Kickxia elatine*. Foto: Åke Svensson.

Spjutsporre *Kickxia elatine* tillhör familjen lejongapsväxter. Blommorna är små, gula och läppformade - med en ljusgul överläpp som är violettfärgad på insidan, med gul underläpp och gulfärgad sporre (bild 2). Blommorna sitter ensamma på kala blomskaft från bladvecken på de upp till flera decimeter långa nedliggande stjälkarna. Spjutsporrens spjutlika blad med utstående basflikar och sin speciella blomfärg gör att arten är ytterst karakteristisk (bild 3). Ändå kan spjutsporre vara svår att upptäcka, när den växer i enstaka individ bland andra arter.

Spjutsporren utvecklar vanligtvis först ett skott, innan plantorna från basen skjuter sidoskott med nedliggande stjälkar (bild 1). De allra första bladen kan tidigt på säsongen vara relativt rundade innan de typiska spjutformade bladen utvecklas. Bladfärgen har – i skugga – en grågrön färgnyans, både hos unga och fullt utvecklade plantor, som är karakteristisk. Färgen gör det möjligt att upptäcka och känna igen spjutsporre i fält i alla stadier.

Spjutsporre kan inte förväxlas med någon art i Sverige. Rundsporre *Kickxia spuria*, som är en nära släkting till spjutsporre, förekommer i södra Europa. Arterna liknar varandra men rundsporre är större och kraftigare, har rundade blad och håriga blomskaft. Rundsporre är införd i landet och är i Skåne idag endast känd från Lunds Botaniska trädgård, där några exemplar blommat de senaste åren bland rabatternas prydnadsväxter.

Utbredning

Spjutsporre, som tillhör gruppen sällsynta åkerogräs, är bofast i tre svenska landskap – Skåne, Öland och Gotland – och finns idag på ett 40-tal platser. På Öland förekommer spjutsporre på fyra platser. På Gotland har arten idag sin största förekomst i landet med ett 30-tal lokaler. Därutöver har under 1800- och 1900-talet gjorts enstaka tillfälliga fynd av spjutsporre på ruderatmark i ett tiotal landskap från Medelpad och söderut.

Bild 2. Spjutsporrens blomma i närbild – Framifrån och sidovy. Foto: Gerhard Kristensson.

I Danmark finns spjutsporre framför allt i de södra delarna av landet. I Norge och Finland är spjutsporre mycket sällsynt. Arten har tyngdpunkten i sin utbredning i Centraleuropa, men förekommer även i Sydeuropa, västra delarna av Asien och Nordafrika. Den är införd i Nordamerika, Australien och på Nya Zeeland.

Miljökrav

Spjutsporre är en ettårig, konkurrenssvag art, som normalt blommar från juli till september men som sällsynt även kan påträffas blommande ända in i oktober månad. Spjutsporre är ett åkerogräs men uppträder ibland tillfälligt på fuktig ruderatmark. Arten växer främst på kalkhaltiga, leriga och sandiga moränjordar som vanligtvis är fuktiga eller något blöta. Jordarna är genomgående rika på näring och mineralämnen.

Spjutsporre är vårgroende och ljuskrävande och kan inte utvecklas eller överleva i tät vegetation. Det är främst i kanten på åkerfält med glesare vegetation eller öppna markytor där ljustillgången är tillräcklig, som möjligheten är störst att hitta några plantor. I täta odlingar är det alltför mörkt och hård konkurrens om utrymmet och där växer normalt inte spjutsporre. Ibland kan plantor utvecklas under sensommaren och hösten, när årets skörd är bärgad och solljuset når markytan.

Liksom de flesta åkerogräs försvinner spjutsporre och fröreserven i marken om växtplatsen besprutas kontinuerligt år efter år med kemiska bekämpningsmedel eller tillförs alltför stora mängder gödningsmedel. Jordbrukets rationalisering och effektivisering med syfte att erhålla allt större skördar och allt högre avkastning har efter 1950 resulterat i en omfattande användning av kemiska medel, vilket kraftigt reducerat förekomsten av spjutsporre och andra känsliga arter i åkermark.

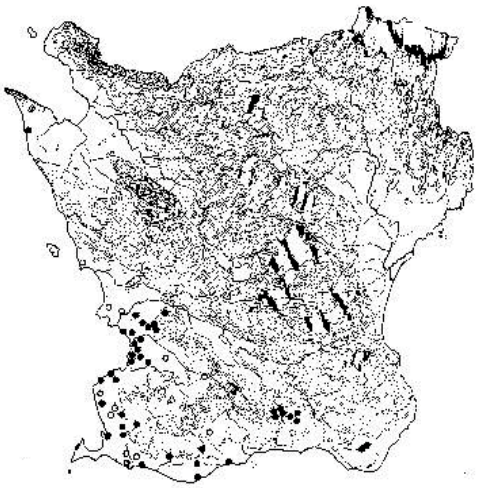
Förekomst och utveckling

Spjutsporre är känd från drygt ett hundratal platser i sydvästra Skåne.

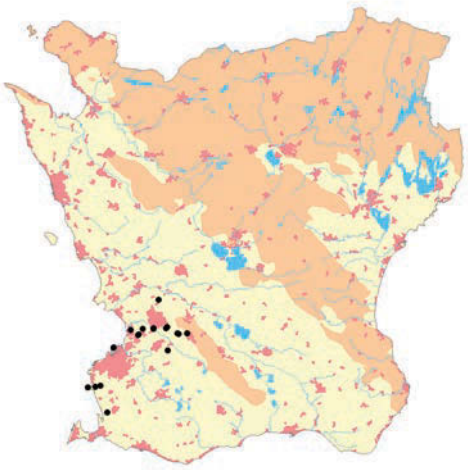
Spjutsporre var inte någon riktigt sällsynt art på sydvästra Skånes åkermarker fram till mitten av 1900-talet (Weimarck 1963). Ännu in på 1960-talet var spjutsporre relativt vanlig på leriga moränjordar i trakterna kring Malmö-Lund och Vellinge. Atlas över Skånes flora (Weimarck & Weimarck 1985) anger att spjutsporre är en art som är på tillbakagång. Under perioden 1975–2000 rapporterades spjutsporre från 14 platser (Olsson & Tyler 2001). Floran i Skåne (Tyler m. fl. 2007) redovisar att spjutsporre under inventeringen av landskapets flora 1989–2005 hittats i totalt 14 rutor. Flera växtplatser har endast haft ett eller få individ, som inte återkommit följande år. Under 2000-talet har spjutsporre haft tre-fyra säkra, återkommande växtplatser i det skånska åkerlandskapet (Mattiasson 2006). Det handlar

Bild 3. Spjutsporre – gul blomma med violett överläpp på insidan och gul underläpp på kalt blomskaft från bladvecket, med pillika blad. Foto: Åke Svensson.

Karta 1.Spjutsporre i Skåne 1922–1985 (prickar) och tidigare (ringar). efter Weimarck & Weimarck (1985).

Karta 2. Spjutsporre i Skåne 1989–2005.

om lokaler, där arten förekommit regelbundet under längre tid. Markanvändningen och jordbruksdriften uppfyller i dessa områden uppenbarligen spjutsporrens miljökrav tillräckligt väl för att arten ska kunna fortleva.

Spjutsporre finns spridd i sydvästra Skåne i 3–4 trädgårdsland, där den blommat regelbundet under senare år. I *Vellinge* grävde markägaren ett nytt land 2005 för att odla blommor och grönsaker och redan första året visade det sig att det fanns en fröreserv i marken som resulterade i att spjutsporre blommade på sensommaren. Under 2009 och 2010 grävdes ytterligare land för att odla grönsaker och även i dessa uppenbarade sig spjutsporre som återkommit varje år sedan dess. I trädgårdens övriga land finns arten inte. I *Lomma* har spjutsporre förekommit under ett 20-tal år i en trädgård (150 ex år 2011). Genom transport via kompostmaterial från trädgården lyckades spjutsporre sprida sig till markägarens kolonilott (100 ex år 2011), som ligger i en annan del av samhället. I *Dalby* dök spjutsporre oväntat upp i ett av trädgårdslanden 2005 och har därefter ökat i antal.

Spjutsporre visar sig sporadiskt med enstaka plantor på olika platser olika år, vilket innebär att det finns en fröreserv på fler platser än varifrån arten idag är känd. Vid Bernstorps backar söder om Vellinge hittades 2010 ett exemplar av spjutsporre i en åkerkant tillsammans med de förr så karakteristiska följearterna småtörel och åkersyska. Vid Sankt Hans backar i Lund upptäcktes två exemplar av spjutsporre 2009 på bar fuktig mark i ett hjulspår, men året därpå var området helt igenvuxet. På motsvarande sätt har enstaka plantor hittats under 2000-talet på ruderatmark i Staffanstorp. Totalt sett har fynden av sådana nya platser med spjutsporre varit mycket få till antalet under 2000-talet.

Spjutsporre är en art som har svårt att sprida sig till nya växtplatser även om fröproduktionen är riklig. Frön från de klotrunda kapslarna faller till marken på växtplatsen och kommer vanligtvis inte längre. Ska spjutsporre finnas kvar i den skånska floran är det viktigt att dagens växtplatser även i fortsättningen brukas på ett sådant sätt att spjutsporre trivs och kan utvecklas. På flertalet nu aktuella växtplatser finns sannolikt en relativt god fröreserv i marken.

Växtplatser i åkermark

De första exemplaren av spjutsporre visar sig redan kring midsommartid. På lättare jordar med inslag av sand utvecklas spjutsporre ofta tidigt. På tyngre leriga moränjordar kommer

Bild 4. Spjutsporreblad på lerig moränmark i Dalby Västermark den 8 oktober 2010. De äldre bladen har välutvecklade pillika blad, medan de yngre nybildade bladen har en betydligt rundare form. Lägg märke till bladens grågröna färgnyans som kan vara svår att se om plantan är solbelyst. Foto: Göran Mattiasson.

de första plantorna i början av juli men utvecklas i större antal först senare. Efter skörden i augusti är förutsättningarna ibland sådana att tusentals plantor kan gå i blom. Detta sker naturligtvis inte om marken plöjs upp tidigt på hösten för att odlas på nytt, vilket är det normala i lantbruket.

Spjutsporre växlar liksom många andra ettåriga arter starkt i individantal mellan olika år, vilket framgår av tabellen 1. Det kan till och med vara så enstaka år att det inte går att finna någon enda planta. Riktigt stor mängd plantor uppträder enbart under år och på platser, där markytan är fri från konkurrerande vegetation. Spjutsporre, som utvecklas sent på året, kräver varma höstperioder för att fröna ska mogna på lerjordarna. På sandiga lerjordar mognar de första frukterna redan i juli–augusti.

Borrebacke, söder om Malmö

Åkermarken vid Borrebacke uppfyller de krav som spjutsporre kräver och som redovisats ovan under rubriken Miljökrav. Spjutsporre växer nästan enbart i åkerkanten oberoende om det är brödsäd, raps eller betor som odlas på fältet.

Dalby Västermark, öster om Lund

År 1993 gjordes upptäckten att spjutsporre växte tillsammans med många andra sällsynta åkerogräs – åkerranunkel, åkermadd, renkavle, rödmire, rödtoppa, åkersyska och småtörel – inom en jordbruksfastighet öster om Lund. Åkermarken skyddades och brukningssättet bibehölls, när naturreservatet Dalby Västermark bildades år 2002. Normalt plöjs och sås åkermarken under hösten. Vall har sått in några år. Åkern har under ett par år inte kunnat plöjas på grund av alltför hög markfuktighet. Bekämpningsmedel får inte användas och det årliga tillskottet av näringsämnen är begränsat.

År 2008 skapades en särskild demonstrationsyta i kanten av åkern, där de flesta sällsynta arter växer i relativt riklig mängd. Marken i demonstrationsytan plöjs eller harvas men besås inte. Marken harvades 2008 och 2009 och plöjdes, när gräsvegetationen blivit alltför tät 2010.

Antalet plantor av spjutsporre har sedan upptäckten 1993 och under hela 2000-talet varierat mellan ett fåtal till cirka 50 individ per år vid skördetiden i augusti. År 2006 var marken efter sensommarens rikliga regnande alltför blöt för att jordbruksmaskinerna skulle kunna plöja. Det var därför möjligt att besöka åkermarken sent under växtsäsongen detta år för att bedöma populationsstorleken ungefär två månader senare än normalt. I mitten av oktober hade rikligt med nya plantor utvecklats över större delen av åkerfältet och totalt fanns långt över tusen välutvecklade exemplar med många, långa revor och riklig blomning och fruktsättning. Samma utveckling noterades 2008 och 2010, då åkermarken inte heller plöjdes.

Tabell 1. Växtplatser med spjutsporre som återkommer regelbundet från år till år under 2000-talet. Uppgifter om individantal på åkermark är insamlade under juli–augusti månad med undantag av 2006 och 2010 i Dalby Västermark där antalet var som störst i oktober månad. * se förklaring i texten.

	2000	-01	-02	-03	-04	-05	06	-07	-08	09	-10	-11
Åkermark												
Dalby Västermark	20	0	2	3	3	40	>1000	3	1000	10	2000	110
Lund. Höje å	1	>1000	10	3	1	>1000	100	1	>1000	300	>10000	>1000
Råby, Lund	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	500
Borrebacke	13	5	>50	25	25	3	15	1	0	25	10	56
Trädgårdsmiljö												
Dalby	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	5	41
Lomma	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	55	250
Vellinge	0	0	0	0	0	+	+	+	50	100	50	430

Spjutsporre är sen i utvecklingen och har sin bästa period under sensommaren och hösten på de leriga moränjordarna. Före skördetid är plantorna bäst utvecklade i åkerns kantzon och i demonstrationsytan. Under 2011 blommade spjutsporre enbart i demonstrationsytan. I själva åkerfältet var konkurrensen uppenbarligen alltför stor för att spjutsporre ska kunna gro och utvecklas ordentligt. Få plantor klarar konkurrensen i vallodling och följaktligen var individantalet mycket lågt åren 2001–2004, 2007, 2009 och 2011.

Råby, öster om Lund

Under inventeringen av Skånes flora upptäcktes under 1990-talet att enstaka exemplar av spjutsporre förekom sällsynt på åkermarken söder om Råby f d frökontrollanstalt. Vid kontroll av växtplatsen 2011 noterades fler exemplar i området än någonsin tidigare. Spjutsporre förekom spridd över större delen av åkern men mest i östra kanten. Årets inventering av spjutsporre genomfördes i augusti strax efter det att skörden bärgats och precis innan marken plöjdes på nytt.

Höje å, söder om Lund

Åkermarken vid Höje å i södra Lund har brukats som åker med odling av brödsäd, varit jordgubbsland och tidvis också varit obrukad och legat i träda. Marken har ett större inslag av sand i vissa delar av området jämfört med Dalby Västermark och här blommar spjutsporre alltid kring halvårsskiftet. Spjutsporre har normalt visat sig i ett ringa antal de år marken varit uppodlad. Enstaka exemplar har emellertid blommat på bara fläckar i de hjulspår som jordbruksmaskinerna lämnat efter sig i de fuktigaste delarna av området.

När marken vid Höje å varit brukad – eller obrukad – och det funnits ytor som varit fria från vegetation, har spjutsporrens plantor vissa år skjutit rikligt med decimeterlånga skott på fuktigare mark, vilka tillsammans helt eller delvis täckt markytan. Marktäckande lager har utvecklats sensommaren 2001, 2005, 2008, 2010 och 2011. Även i trädgårdsland, där spjutsporre har öppen jord att växa i, kan plantorna bilda täta snår bland grönsakerna, om den inte hålls efter. Varje skott utvecklar många klotrunda fruktkapslar som var och en producerar ett stort antal frön. Fröreserven i marken har fått en rejäl påfyllnad dessa år. Detta skapar naturligtvis gynnsamma förhållanden för nya rikliga förekomster av spjutsporre i framtiden.

Klagshamn – tillbakagång och försvinnande

Ända fram till slutet av 1990-talet hade spjutsporre en årsviss växtplats i Klagshamnsområdet söder om Malmö. Här kunde enstaka exemplar ses blomma i trädgårdsland, kolonilotter eller på dikeskanter. Största beståndet med hundratals plantor växte utmed de upptrampade, fuktiga och leriga ridstigar som hästarna med ryttare höll öppna under många år och där spjutsporre hittade utrymmen att utvecklas utan konkurrens från andra arter. När området skulle bebyggas med flerfamiljshus försvann först ryttarna och sedan spjutsporre. Det sista fyndet gjordes 1998, då 5 plantor blommade. Numera är det knappast lönt att söka finna spjutsporre i Klagshamn. Årets inventering 2011 av trädgårdsland och andra ytor i Klagshamn och dess omgivningar resulterade inte i något fynd.

Övrigt

Spjutsporre ingår i förteckningen över Sveriges rödlistade växt- och djurarter (Gärdenfors 2010) där den klassats som en Starkt hotad art. Arten är fridlyst i hela landet.

Spjutsporre tillhör den artgrupp, som populärt kallas åkergräs. Spjutsporre är en av de arter som omfattas av Naturvårdsverkets *Åtgärdsprogram för bevarande av hotade åkergräs* (2007) och som syftar till att bevara och förstärka populationen av sådana hotade arter. Under 2011 har insamling av frön - med Länsstyrelsens tillstånd – ägt rum i Skåne för att genom odling först öka mängden frön och sedan antalet plantor på lämpliga platser efter utsådd. Härigenom skapas förutsättningar att etablera nya växtplatser.

Tack

Inventeringen av spjutsporre i Skåne 2011 har genomförts som ett lagarbete under författarens ledning inom ramen för Floraväktarverksamheten i Skåne. Gerhard Kristensson och Åke Svensson har tillhandahållit bilder på spjutsporre. Anders Jacobson, Alf Porenius, Lennart Segerbäck, Roland Svensson och Bruno Wollberg har bidragit med uppgifter om förekomst av spjutsporre i Skåne. Ulla-Britt Andersson och Jörgen Petersson har lämnat uppgifter om spjutsporre på Öland respektive Gotland.

Varmt tack till Dig som medverkat i årets inventering och som bidragit med material och uppgifter till denna artikel.

Litteratur

Gärdenfors, U. (ed.) 2010. *Rödlistade arter i Sverige 2010.* ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Mattiasson, G. 2006. Skånes hotade åkergräs. *Botaniska Notiser* 139:3.

Naturvårdsverket. 2007. *Åtgärdsprogram för bevarande av hotade åkergräs.* Rapport 5659.

Olsson, K-A. & Tyler, T. 2001. Skånes rödlistade kärlväxter i ett historiskt perspektiv. *Botaniska Notiser* 134:2.

Tyler, T. m fl. (red.) 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning*. Lunds Botaniska Förening. Lund.

Weimarck, H. 1963. *Skånes Flora*. Malmö.

Weimarck, G. & Weimark, H. 1985. *Atlas över floran i Skåne*. Lund.

Författarens E-post: goran.mattiasson@telia.com